

שמאל ימין שמאל לנצח

עמית עסיס

החלוקה של המפה הפוליטית לשמאל וימין התהוותה לפני יותר ממאתיים שנה בנסיבות מקריות כמעט, וכיום היא נתפסת כחלוקה טבעית שאינה נתונה לדיון. בפועל, התוכן האידיאולוגי של כל אחד מהמחנות השתנה לאורך הדורות מקצה לקצה, במיוחד בישראל; ולמרות זאת התגיות "שמאל" ו"ימין" מכוננות זהויות ומעצבות מחנות שהקיטוב ביניהם הולך וגדל. האם ההגדרות האלה עדיין מועילות להבנת המציאות?

פברואר 2025

אחד מיסודותיו של השיח הביקורתי הוא החשד כלפי קטגוריות שנתפסות כטבעיות או נצחיות, למשל לאום או מגדר. הקביעה שקטגוריות הן תוצאה של הבניה אנושית הפכה למושכל בסיסי שאף סילבוס אינו שלם בלעדיה. אבל החלוקה בין שמאל לימין מעולם לא זכתה לתיאור כזה, שמדבר על "דעות פוליטיות מדומיינות" או טוען ש"את לא נולדת שמאלנית, את נהיית שמאלנית". בני זמננו מזדהים עם התיוגים לשמאל או לימין כאילו אלה הם ביסוד זהותם, ושינוי של דעות פוליטיות נתפס במושגים של התפכחות או בגידה, שאופייניים לנאמנות לאומית או דתית.

לכאורה, החלוקה הפוליטית בין שמאל לימין אינה טוענת ליסודות מיתיים כמו החלוקה בין גברים לנשים, בין יהודים לגויים או בין רועי צאן ועובדי אדמה. היא נראית סכמטית לגמרי, ומשמשת כמעין נתון שקוף שכל עמדה פוליטית מתמיינת לפיו. שמאל וימין נתפסים כקטבים שיוצרים מפה פוליטית, והשימוש בדימוי הזה שגור כל כך עד שעצם קיומם או משמעותם של הקטבים אינו דורש ראיה או דיון. המפה הזאת עמוסה במטען תרבותי רב של מסמני זהות; היא מפקיעה את העמדה הפוליטית ממעמד של דעה והופכת אותה לזהות שתובעת נאמנות מנושאייה, זהות שאינה ניתנת למשא ומתן רציונלי, זהות שמתוקף עצמה משמשת הצדקה של עמדות: "חונכתי על ברכי השמאל", או "אני קודם כול נאמן לימין".

כל מחנה מחזיק בתמונת עולם שלמה ומפורטת של המציאות, וחלק בלתי נפרד מהתמונה הזאת הוא ניסיונו של המחנה היריב לסלף את המציאות. צופי החדשות בוחרים לפי השתייכותם למחנה מסוים את הערוץ שלפיו הם יודעים את מי צריך לחקור ואת מי להדיח מתפקידו מפני שסילף או הדליף או היטה את

הכף שלא בצדק. הנאמנות לפרטי פרטיו של הנרטיב היא חלק מהזהות המחנאית, שהולכת ומתקטבת. הקיטוב הופך את עצם הדיון - ההקשבה לעמדת הזולת, הטיעון והשיכנוע - לבלתי אפשרי כמעט. מעבר בין המחנות נתפס כמעין הפיכת הלב, המרת דת, יותר מאשר כתוצאה של טיעון רציונלי.

אבל מה באשר לקטבים עצמם? האמונה שמאחורי המפה הפוליטית עומדות מהויות ברורות וא־היסטוריות מחזקת את הקיטוב ונותנת לו צידוק מיתי. בשנת 2008 הגיב יוסי ביילין לניסיונותיהם של אהוד ברק וציפי לבני למקם את עצמם במרכז ולהוביל עמדה שמאלית: "המאבק בין שמאל וימין הוא מאבק נצחי", כתב בעיתון **מעריב**.^[1] יש מי שיתארו את המאבק הזה, הנצחי כביכול, כמתח בין אתוס של עבר לאתוס של עתיד, בין סמכות לחירות או בין שמרנות למהפכנות, אבל הסברים כאלה נוטים להצדיק את האידיאולוגיה של השמאל או של הימין; שיח ביקורתי מחייב אותנו לחזור אל ההיסטורי, אל הקונקרטי.

במשך השנים השתנו מקצה לקצה הסוציולוגיה והאידיאולוגיה שמאחורי החלוקה לשמאל וימין. השמאל שהתגבש בצרפת אחרי המהפכה הצרפתית דגל ברפובליקה לאומית שתיתן ביטוי למעמדות הנמוכים, והימין דיבר בשם המלך, האצולה והכנסייה, מעמדות גבוהים ופאן־אירופיים. מאז עברו כמאתיים שנה, וכעת הימין הוא שמדבר בשם אידיאולוגיה לאומית ובשם המעמדות הנמוכים ודורש שינוי, ואילו השמאל מייצג את המעמדות הגבוהים, הבינלאומיים, המבקשים להגן על המוסדות הקיימים. נראה אפוא כי המאבק הנצחי בין שמאל לימין שינה את פניו, ונדרש מבט היסטורי ביקורתי כדי למתן מעט את יחסנו אליהם ולהפוך אותם מקטגוריות מוחלטות לחלוקות יחסיות שנתונות לשינוי היסטורי.

ראשיתו של הנצח

רבים מן ההסברים לחלוקה בין שמאל לימין מייחסים את רגע החלוקה לאספת המעמדות במהפכה הצרפתית, ובכך יוצאים ידי חובה. אך הם בדרך כלל אינם מתארים כיצד נוצרה אותה חלוקה, וכיצד התאספות מקרית של אנשים במקום מסוים וברגע מסוים בהיסטוריה יצרה זהויות כלל־עולמיות שדורשות נאמנות ומנהלות את אותו "מאבק נצחי", כדבריו של ביילין. מי שתיאר את התהליך שהוביל מאספת המעמדות אל מצב העניינים הנוכחי הוא הפילוסוף וההיסטוריון מרסל גוֹשֶׁה, שטען כי ימין ושמאל החלו לשמש כעיקרון המארגן של השדה הפוליטי בתחילת המאה העשרים.^[2]

גושה מתאר את רגע היווצרותה של החלוקה בשנת 1789, בהצבעה שבה התעורר קושי בספירת חברי אספת המעמדות ולכן התומכים באחת ההצעות התבקשו לזוז ימינה והתומכים בהצעה החלופית התבקשו לזוז שמאלה. החלוקה המרחבית הזאת הפכה מקובלת, וכך גם התיישב קהל התומכים ביציעי האספה, למורת רוחם של מי שביקשו לשמור על דיון פתוח ולא מוכתב מרחבית. כך למשל סיפר אחד מצירי האספה באותה שנה כי כאשר ניסה להתיישב בצידו השמאלי של האולם כדי לשמור על עצמאות מחשבתית, אילצו אותו צעקות מהיציעים לבחור לו מקום קבוע בצד הרחוק מאלה ששיסעו את דבריו.

בעיתונים משנות העשרים של המאה התשע-עשרה אפשר למצוא תיאורים המתייחסים לצירים שיושבים משני צידיו של האולם - מלכונים מימין ורפובליקנים משמאל, אך לאורך רוב המאה התיוג של הצדדים התייחס רק לאספת המעמדות; הבוחרים ודעותיהם עדיין לא תויגו במונחים של שמאל וימין. גושה מצטט ביקורות בנות הזמן על כך שנוהגי הישיבה גורמים לצירים להצביע לפי מקום מושבם ולא לפי דעתם. ביקורות אלו ביטאו ציפייה שהאספה הלאומית תממש את רצון העם בלי תיווכן של קבוצות ביניים, כגון מפלגות או סיעות. בניגוד למסורת הבריטית הדור-מפלגתית, המושגים הצרפתיים "שמאל" ו"ימין" היו יחסיים, ולכן השימוש בהם אפשר לתאר עמדות של חברי פרלמנט באופן מדויק יותר על גבי ספקטרום המתפרש מהשמאל הקיצוני, דרך המרכז ועד לימין הקיצוני. שלא כמו במקרה של שתי המפלגות הבריטיות, הוויגים והטורים, שהן מוסדות קונקרטיים, הספקטרום הפוליטי יצר מהות המתקיימת כביכול גם מעבר לעמדותיהם של חברי הפרלמנט. לכאורה, המינוח היחסי היה יכול לאפשר גמישות פוליטית רבה, אלא שבבחירות שנערכו ב-1827 נוצרו דווקא גושים שסירבו לשתף פעולה זה עם זה וקראו לאיחוד של השמאל מול הימין ולהפך. אחרי הבחירות של 1867, ליאון גמבטה שנבחר אז לאספת המעמדות תבע להעמיד את השמאל על "המשמעות האמיתית שלו" נגד השמאל-מרכז המתון.

במהלך המאה התשע-עשרה, המונחים "שמאל" ו"ימין" לתיאור עמדותיהם של פוליטיקאים שימשו בעיתונות שמסקרת את הפרלמנט ולא מעבר לכך. השיח הציבורי קשר את העמדות לצבעים, בחלוקה סכמטית פחות מאשר ימין ושמאל: הצבע הלבן סימל את הטוהר שהמלוכה והכנסייה טענו לו, ואילו הרפובליקנים השתמשו באדום העז, שסימל אלימות מהפכנית. אבל במפנה המאה העשרים העמיקה החלוקה בין שמאל לימין וחדרה לתוך שיח הבוחרים בעקבות פרשת דרייפוס ועלייתה של המפלגה הסוציאליסטית.

עלייתם של הסוציאליסטים החייתה מתח מהפכני, הדומה לזה שהוליד את החלוקה הדרמטית בין תומכי המלוכה והכנסייה ובין תומכי הרפובליקה. אלא שבאותה עת המלוכה כבר הייתה זיכרון ישן ולמונח "רפובליקה" היה מעמד מבלבל, שכן הוא אומץ בינתיים בידי שמרנים, שהמהפכנים הסוציאליסטים התנגדו להם. בניגוד למהפכנים של מפנה המאה התשע-עשרה, שתבעו את צרפת בשם הצרפתים מידיהם של המעמדות הפאן-אירופיים השולטים - האצולה והכנסייה - המהפכנים בראשית המאה העשרים תבעו את איחודו של מעמד הפועלים הבינלאומי. הימין הורכב כעת מנאמני הרפובליקה לצד מלכונים, ואילו בשמאל היו בורגנים ליברלים לצד סוציאליסטים. לדברי גושה, דווקא הסתירות הפנימיות באידיאולוגיה של השמאל והימין הן שקידמו את החלוקה. "כל התהליכים האלה של שחיקת עמדות וחוסר יציבות", הוא כתב, "הגבירו את הצורך בזיהוי: הריק שנוצר התמלא בניגוד שבין שמאל לימין. זה מה שנתן למושגים המנוגדים האלה את כוחם החדש, במחיר רלטיביזציה שלהם"^[3]. כלומר, לנוכח עלייתן של האידיאולוגיות החדשות אפשרו המושגים שמאל וימין יציבות של הזוהר הפוליטית, אך התוכן שלהם היטשטש והם קיבלו את משמעותם רק מתוך היחס בינם ובין היפוכם. גושה מתאר יחס הפוך בין השימושיות הפוליטית של המונחים הללו ובין המידה שבה הם מתארים את המציאות:

הכוח המופלא של ימין נגד שמאל נובע מגמישותם האינסופית של המונחים, שתמיד אפשר להוסיף על משמעותם או לשנות אותם. החיפוש אחר המשמעות האמיתית של ימין ושמאל הוא בלתי נמנע אך גם חסר שחר, משום שדווקא הגמישות של צמד המונחים הזה היא שהקנתה להם

את אחיזתם. בהפשטה שלהם, שמאל וימין פעלו כרשומות זיכרון שדרכן יכלה להישמר רציפות היסטורית. הם אפשרו לאנשים להאמין שקונפליקט פוליטי הוא קונפליקט פוליטי, בין שהוא מתקיים בין זירוונדיסטים למונטניארדים, בין לאומיים לסוציאליסטים או בין ליברלים למונרכיסטים - הסיפור הוא אותו סיפור.^[4]

שתי האידיאולוגיות הטוטליטריות הגדולות שעלו לשלטון אחרי מלחמת העולם הראשונה התנערו מזיהוי עם השמאל והימין. הפאשיזם והנאציזם ראו עצמם כעמדות שהן לא שמאל ולא ימין, כדבריו של זאב שטרנהל, וגם הסוציאליסטים מיקמו את עצמם מעבר לחלוקה בין שמאל לימין, שאותה הם ראו כוויכוח פניס-בורגני. אבל האידיאולוגיות האלה השתלבו היטב במפה הפוליטית הדו-קוטבית, שנראה היה שכבר אי-אפשר להימלט ממנה, והזינו הקצנה שהובילה למלחמת עולם נוספת. ההיגיון שגושה מצביע עליו מראה איך חוסר הפשר של החלוקה המקוטבת אינו מונע את הקיטוב אלא מעצים אותו.

כששמאל וימין נכתבים מימין לשמאל

מקובל לומר שהחלוקה לשמאל ולימין בישראל אינה דומה לחלוקה המקובלת בעולם. בדרך כלל הדבר נאמר במעין התנצלות, כאילו יש כאן איזו סטייה מהחלוקה הנכונה או מהקונפליקט הנכון. אך כשבוחנים את השאלה מנקודת מבט היסטורית, אין להתפלא על כך; כמו כל תופעה היסטורית, גם החלוקה בין שמאל לימין משתנה עם הזמן ומקבלת צורה אחרת במקומות שונים.^[5]

כמו לתופעות היסטוריות אחרות, גם לחלוקה בין שמאל וימין בציונות יש נקודת התחלה. הצירים בקונגרסים הציוניים הראשונים לא ייצגו מפלגות אלא ארגונים ציוניים מקומיים, ולכן המחלוקות החרिפות שהתגלעו באותם קונגרסים (למשל הפולמוס על תוכנית אוגנדה) נוסחו במונחים גיאוגרפיים (למשל "המחלוקת של הרצל עם ציוני רוסיה"). רק בעשור הראשון של המאה העשרים הכיר הקונגרס הציוני במפלגות הפועלות בתוכו, מפלגת המזרחי הדתית ומפלגת פועלי ציון הסוציאליסטית, שלא ייצגו אגודות מקומיות אלא אידיאולוגיות. את תחילת התהוותו של הימין הציוני אפשר לייחס לחוגים שהתלכדו סביב העיתון **דואר היום** בעריכתו של איתמר בן אב"י בראשית שנות העשרים. אנשי **דואר היום**, כמו הציונים הכלליים, הגדירו אף הם את עצמם על דרך השלילה: "אותו המעמד הרחב שאינו קושר את בנינה של ארץ ישראל לא עם הדת ולא עם השתִּפְּנוּת".^[6] בהמשך אותו עשור יתאר ז'בוטינסקי את באופן דומה עמדתו ביחס לרעיון "חד-נס", הדגל האחד, כלומר לאומיות ללא אידיאולוגיה נוספת, וייצור סביבה ימין מובהק שהפער בינו ובין השמאל של מפלגות הפועלים יחריף כעבור שנים אחדות לכדי עימותים אלימים בארץ ובתפוצות.

הפער המתהווה בין הימין לשמאל התבטא בירידת מעמדם של הציונים הכלליים, הבלתי מוגדרים. בראשית שנות העשרים, הצירים שלא התחלקו לסיעות - אלה שכונו לפני מלחמת העולם הראשונה "ציונים סתם" - היוו כשלושה רבעים מן הצירים בקונגרס הציוני; בראשית שנות השלושים התהפך היחס, והציונים הכלליים היו רק כשליש מן הצירים.^[7] בשנים הבאות הם נכנעו לפער המתהווה בין

השמאל לימין והתפצלו לשני זרמים. אם כן, המחלוקת החלה להחריף בין מלחמות העולם, בזמן שגם באירופה ניצבו הימין והשמאל מזה ומזה, מובלים בידי משטרים טוטליטריים בהתהוות השואפים לשליטה עולמית ונעים לקראת התנגשות.

את היווצרותו של הפער בין ימין לשמאל בשנות העשרים מדגימה היטב דמותו של יוסף טרומפלדור. טרומפלדור נהרג בחורף 1920, לפני שנפערה התהום בין הקטבים, אך משנפערה נאחזו שני הצדדים בדמותו. הם קראו על שמו את מוסדותיהם - ברית יוסף טרומפלדור (בית"ר) מזה וגדוד העבודה על שם טרומפלדור מזה - ובנו סביבו מיתוסים מגייסים של הקרבה עצמית, אלה מדגישים את הנשק שאחזו בו ואלה את המחרשה שהלך אחריה. שניהם עשו זאת בצדק: טרומפלדור היה סוציאליסט מובהק, שותף לקומונות חקלאיות שביקש לאחד את מחנה הפועלים, ובה בעת גם מיליטנט יהודי שביקש לכבוש את הארץ עבור עם ישראל בכוח הזרוע. אלא שבימי חייו לא השתייכו הנטיות האלה עדיין לשני מחנות ניצים; בשנת 1920, בבחירות לאספת הנבחרים הלאומית הראשונה, העמידה מפלגת אחדות העבודה בראש רשימתה את מי שעתיד להיות אויבה המושבע, זאב ז'בוטינסקי, במחאה על מאסרו בידי הבריטים לאחר שעמד בראש כוח מגן של יהודים בירושלים.

מאבקים בין השמאל לימין התלהטו במדינות רבות, אבל היישוב היהודי בארץ ישראל לא היה מדינה אלא גוף וולונטרי שאיגד את היהודים תחת הממשל הבריטי. העובדה הזאת העמיקה את ההזדהות עם שני הצדדים הפוליטיים, משום שהחלוקה בין שמאל לימין לא שיקפה רק הצבעה לגופי שלטון ממשלתיים אלא גם סימנה השתייכות לגופים שלקחו אחריות על מכלול החיים הציבוריים - ממיליציות, דרך ארגוני עובדים, קופות חולים ואיגודי ספורט ועד למערכות חינוך. תושביה היהודים של ארץ ישראל המנדטורית היו למעשה אזרחים פטריארכיים של מפלגותיהם.

הממלכתיות של בן-גוריון לא העלימה את הקיטוב הזה, והוא נותר עוגן בזהותם של הישראלים, מעין זהות מתווכת בינם ובין המדינה שאיגדה בתוכה קבוצות ומגזרים. אך למרות עומק ההזדהות, המפה הפוליטית לא קפאה על שמריה. ההיסטוריה המקומית של השמאל והימין מגלה שקבוצות סוציולוגיות ואידיאולוגיות עשויות לשנות את מיקומן הפוליטי ואפילו להפוך אותו, ולא רק בשל שינוי בעמדותיהן אלא בשל שינוי משמעותם של הקטבים.

קטבים נודדים בחול

אפשר כמובן למצוא קווי המשכיות בין השמאל והימין של ימי המנדט ובין אלה של ימינו, ורבים אמנם נוטים לעשות כן. לצד זאת, בשיח הפוליטי נפוצה גם הרטוריקה שלפיה הצד האחר שכח את ערכי היסוד שלו, שבהם החזיק בעבר. ואכן, בנושאים משמעותיים מאוד אפשר לראות שינויים ואפילו מהפכים; נושאים שהיו נשמת אפו של השמאל הופכים להיות נחלתם של הימין, ולהפך.

המאבקים של מפלגות הפועלים - שהתארגנו כבר בשלהי התקופה העותמאנית, בימי העלייה השנייה - נסבו סביב העבודה העברית. איכרי המושבות נדרשו לספק עבודה לצעירים היהודים שבאו ארצה כדי להקים מעמד פועלים עברי, אך דרישה זו הייתה כרוכה בנישול הפועלים הערבים ועוררה התנגדות מימין

משום שההסתמכות על פועלים ערבים הייתה נוחה לאיכרים. גם איכר כמשה סמילנסקי, שתמך ברעיון לספק עבודה לצעירים היהודים, התנגד לניסיון של ארגוני הפועלים להדיר לגמרי את הערבים מן העבודה, להפקיע מהאיכרים את ההחלטה מי יועסק וליצור למעשה פוליטיזציה של העבודה.

לצד ההתנגדות הזאת, הצפויה והאינטרסנטית, עלו בעיתון **דואר היום** גם התנגדויות על רקע עקרוני יותר. האיכרים והאינטלקטואלים הירושלמים הלאומיים, שהעיתון שימש להם קול, היו ותיקים יותר בארץ, וחלקם היו בני היישוב הישן. את הפועלים היהודים הסוציאליסטים הם ראו כחדשים שזה מקרוב באו, וחשבו כי אינם רגישים דיים לערבים. אותם ותיקים, שלא נטו למהפכנות עממית סוציאליסטית ברוח התנועה העממית הרוסית, היו מעורים יותר בארץ וידעו כי איננה ריקה. חלקם, מהקהילה הספרדית בירושלים, היו דוברי ערבית, והעיתון הרבה לצטט עמדות שבוטאו בעיתונות הערבית בארץ ובאזור. הם הזהירו מפני חוסר רגישות של הציונות כלפי עמדות הערבים, וראו בכך סכנה להצלחתה של הציונות.^[8] רגישויות כאלה נחשבות כיום לסממן מובהק של שמאליות, ואילו הסיסמה "עבודה עברית" נשמעת היום בעיקר בהקשר של עסקים שמתגאים בהדרת ערבים ונקשרת עם הימין.

אחת ההצלחות של פועלי העלייה השנייה, שהפכו למנהיגי היישוב והמדינה, הייתה יצירת אתוס ציוני רדיקלי שבמרכזו המעבר מן העיר אל ההתיישבות הכפרית ותקומתו של היהודי החדש מתוך חיי העבודה. בהשפעת א"ד גורדון קיוו החלוצים לעורר את התרבות היהודית ולהקימה מתוך חיי החקלאות ברוח החגים החקלאיים מימי המקרא. בכך הם יישמו את הציפייה של אחד העם להתחדשות יהודית במרכז הרוחני של ארץ ישראל. סיסמאות ברוח היהודי החדש רווחו בציונות של אותם ימים, אבל הימין, גם אם נסחף אחרי האתוס, נטה לשמר את שאיפותיו במישור הפוליטי ולנקוט עמדה נייטרלית ביחס לשאלות של זהות יהודית. אחד הקונפליקטים בין שתי העמדות נגע לסלקטיביות של העלייה מאירופה: תנועות הפועלים ביקשו להביא לארץ ישראל "חומר אנושי" שיקדם את השינוי התרבותי הנדרש, ואילו בימין דיברו על העברת אוכלוסייה המונית, יהיה אשר יהיה אופיה התרבותי.^[9]

הימין הבורגני היה בעיקרו עירוני וחילוני, אם כי סובלני ביחס לדת ולמעמדה הלאומי הסמלי. התמיכה בהפרדת הדת מהציונות אפיינה את הציונות המדינית כבר מימי הרצל ואפשרה את החיבור בינו ובין תנועת המזרחי, שנרתעה מעיסוקה של התנועה הציונית בשאלות של תרבות ודת משום שחששה מרעיון ההתחדשות היהודית המחלנת ברוח אחד העם, שאומץ לבסוף בקרב החלוצים בהתיישבות העובדת. בעמדה זו החזיק גם ז'בוטינסקי, שזכה להצלחה בקרב קהל בורגני מסורתי רחב בליטא ובפולין שלא נטה למהפכנות דתית. למעשה, מנחם בגין היה המנהיג הראשון של הימין שהציב את המסורת היהודית במרכז; עד אז דגל הימין במשך עשרות שנים בהפרדת הדת מהציונות. כיום, הפרדת הדת מהמדינה היא עמדה שמאלית מובהקת.

לאורך רוב המאה העשרים הייתה ההתיישבות בפריפריה הכפרית מעוז כוחו של השמאל, ואילו ראשי עיריית תל אביב באו מן הימין. עם הימין נמנו רוב הסוחרים ובעלי המקצועות החופשיים, וכמובן המשפטנים, שנחשבו לסמל הבורגנות. ההגות הסוציאליסטית הייתה חשדנית כלפי המשפט, תחום פורמליסטי שהצדיק את בעלותם של בעלי ההון על אמצעי הייצור והתנגד למהפכות; האתוס השמאלי

העדיף תמיד את החלוץ והפועל על פני המשפטן, שהואשם בקרייריזם. כאשר בגין אמר "יש שופטים בישראל!", לא היה בכך ויתור אצילי למחנה הנגדי אלא פנייה למוסדות שהימין – דווקא הימין – נטה להעריך.

אנשי ימין נטו לעסוק במשפטים, והאופי המריטוקרטי יחסית של העיסוק הזה אפשר להם להתקדם יותר מאשר בתחומים אחרים, במוסדות שבהם השמאל צופף שורות. מפלגת השלטון מפא"י נהנתה ממינויים פוליטיים, משימוש צולב בשליטתה במוסדות המדינה, במוסדות ההסתדרות ובמוסדות התנועה הציונית ומטשטוש הגבולות בין כל אלה, ואילו התביעה למנהל תקין ולהפרדת רשויות שיחקה דווקא לידי האופוזיציה הימנית. בשנים שאחרי המהפך של 1977, האליטה הישנה ביקשה לשמר את השפעתה והחלה לכתב אנרגיה פוליטית אל מערכת המשפט, וזו הפכה למקור כוח ונעשתה בהדרגה פעילה יותר בוויכוח הפוליטי.

כיום תל אביב ומערכת בתי המשפט נחשבים למעוזי שמאל, ובוויכוחים על מעמדם של מוסדות המשפט נוטה השמאל בן זמננו לרטוריקה שמרנית. הוא מעריך מורשת פרוצדורלית, מתנגד לכל שינוי במערכת המשפט ומאשים את הימין במהפכנות – חלום ישן של השמאל. דווקא הימין, שחלקו לובש את אצטלת השמרנות הבריטית, תומך בשינויים מרחיקי לכת בשם מלחמת מעמדות בין "ישראל השנייה", העממית והדתית, ובין "ישראל הראשונה", שאותה מייצג בית המשפט. הרטוריקה השמאלית בת ימינו מדברת בשם האופי השברירי של המוסדות המסורתיים וטוענת בזכות הצורך להגן עליהם; הרטוריקה הימנית נוטה דווקא להמשיגה מרקסיסטית ומדברת על תודעה כוזבת שנוצרת בשל שליטתה של ההגמוניה בנרטיב.

גם בעמדות הכלכליות, הנחשבות בעולם לעיקר המחלוקת בין שמאל לימין, התרחשו שינויים. רבים מתומכיהן של מפלגות הפועלים שעלו לארץ ישראל לפני קום המדינה השתלבו במנגנוני המדינה ופינו את מקומם במעמד הפועלים לעולים חדשים, בעיקר מארצות האסלאם. ההגמוניה של מפלגות הפועלים יצרה קונפליקט בין האידיאולוגיה שלהן שקידמה שוויון ובין האינטרסים החדשים של מצביעיהן הוותיקים, שהחזיקו בעמדות ניהוליות ומקצועיות. בלחץ האינטרסים הללו נשחקה בהדרגה עמדתם האידיאולוגית של מנהיגי מפא"י שהנהיגו שוויון קיצוני בשכר.^[10] מוסדות ההסתדרות, שלקחו חלק מרכזי בבניין המדינה החדשה, הפכו מנציגי המועסקים למעסיקים. גם מעמדם הכלכלי של הקיבוצים השתנה. הם החזיקו ברבים מאמצעי הייצור החקלאיים ונטלו חלק מרכזי גם בתיעוש מדינת ישראל הצעירה, ונציגיהם הרבים בכנסת נדרשו לאמץ עמדה התואמת את האינטרסים המעמדיים של מעסיקים ולא של נציגי פועלים.^[11]

השינוי בעמדותיהן הכלכליות של מפלגות השמאל התרחש במקביל לעלייתו של השמאל החדש במערב, שהדגיש ערכים של זכויות אדם והתנגד למלחמה של ארצות הברית בווייטנאם. כך אפשר היה להגדיר מחדש את השמאל הישראלי סביב ערכים דומים, במיוחד אחרי מלחמת ששת הימים והוויכוח על עתידם של שטחי יהודה ושומרון.

לפני קום המדינה, שאלת שלמות הארץ לא הייתה נתונה במחלוקת בין השמאל לימין אלא דווקא בין השמאל והימין הקיצוניים למפא"י. מנהיגי מפא"י שהנהיגו את היישוב תמכו בתוכניות החלוקה שהוצעו מ-1937 ואילך. ההתנגדות העקרונית לחלוקה באה מצד האופוזיציה, הן משמאל הן מימין, שסירבה לוותר על ארץ ישראל השלמה בשם מקסימליזם ציוני. הרוויזיוניסטים התנגדו מסיבות מדיניות - הם סירבו לוותר לבריטים על התחייבותם בהצהרת בלפור שחלה על פלשתינה משני עברי הירדן; ואילו בקיבוץ המאוחד התנגדו לחלוקה מתוך אתוס התיישבותי וצבאי, ובתנועת השומר הצעיר התנגדו לה משום שהתנגדו להפרדה בין יהודים לערבים ותמכו במדינה דו-לאומית בארץ ישראל כולה (ב-1947 הם שינו את עמדתם). אותן תנועות שהיוו את האופוזיציה השמאלית לבן-גוריון היו גם אלה שנשאו בפועל בעיקר הנטל של החלוציות ההתיישבותית.

אחרי מלחמת ששת הימים, כשהתפרסם המנשר למען ארץ ישראל השלמה, היו בין החותמים עליו כמה מיוצאי תנועות השמאל - יצחק טבנקין, משה שמיר, חיים גורי ונתן אלתרמן. אך לימים הפכה ההתיישבות בשטחי יהודה ושומרון באופן בלעדי כמעט לעניינם של אנשי הציונות הדתית. עד אותן שנים לא התבלטה הציונות הדתית באקטיביזם התיישבותי, ומפלגותיה ייצגו בעיקר בוחרים עירוניים. מפלגת הדגל שלה, המפד"ל, נחשבה עד אז למפלגת מרכז. היא כרתה ברית פוליטית עם מפא"י ונקטה עמדות מתונות בענייני מלחמה ושלום. באופן פרדוקסלי, המעבר שלה לימין הפוליטי וחבירתה למפלגת הליכוד ייצגו גם את רצונם של מצביעיה ופעיליה לזכות בהון הסימבולי שהקנה האקטיביזם ההתיישבותי לקיבוצי השמאל. נראה שרעיון ארץ ישראל השלמה מייצג עבור רובם את אתוס הציונות המעשית ולא אתוס מדיני, שכן מאז ועד היום לא נראה שתנועת ההתיישבות הזאת לוותה בחזון מדיני ברור. כך או כך, מי מבין אנשי הקיבוץ המאוחד שהיו נאמני ארץ ישראל השלמה ותמכו בתנועת ההתנחלות ראו את עצמם כאנשי שמאל מובהקים, אך מצאו את עצמם לפתע בלב הימין.^[12]

המעבר של הציונות הדתית מן המרכז אל הימין מוסבר בדרך כלל מתוך ההקשר הטריטוריאלי, בשותפות הערכית הזאת סביב תפיסת ארץ ישראל השלמה. אבל הוא גם בישר על שינוי גדול אחר בהגדרה מחדש של השמאל והימין: המתח בין נאמנות למורשת היהודית ובין נאמנות לערכים חילוניים ומודרניים היה למוקד הוויכוח בין הצדדים. במסגרת השינוי הזה, גם המפלגות החרדיות עברו מן המרכז אל הימין. העניין המועט שהיה להן באקטיביזם ציוני, התיישבותי וצבאי ובשאלות כלכליות הוא שמיקם אותן מלכתחילה במרכז, ומשם פעלו כלשון מאזניים והצטרפו לקואליציות של השמאל או של הימין לפי שיקולי נוחות. כיום השתייכותן לימין כה מובהקת, עד שקל יותר לדמיין חברי ליכוד עוברים מהקואליציה של "ימין על מלא" לאופוזיציה של "השמאל" מאשר לדמיין את המפלגות החרדיות עושות כן. הן משויכות לימין למרות תמיכתן במדיניות כלכלית של קיצבאות גבוהות, המזוהה באופן מסורתי עם השמאל.

באופן דומה למעבר של החרדים מן המרכז לימין התרחש מעבר הדרגתי ארוך שנים של הבורגנות העירונית החילונית מן הימין אל השמאל. את ביטוייו של המעבר הזה אפשר לראות בשינויים שהתחוללו במפלגות הליברליות, שייצגו בעבר את הסוחרים ואת בעלי המקצועות החופשיים שהיו דומיננטיים בעיר תל אביב, עיר העסקים והבילויים שהפכה מסמל של ימין מנדטורי לסמל של שמאל

ישראל. הפיכת היחס כלפי המורשת היהודית למגדיר העיקרי של השמאל והימין בישראל כיום מתבטאת גם בשינוי שעברו יוצאי ארצות האסלאם המסורתיים עשרות שנים קודם לכן, כשעברו מתמיכה במפא"י לתמיכה במפלגת חירות ובליכוד.

קבוצה נוספת שעזבה את הברית עם המרכז של מפא"י היא הערבים הישראלים, שיוצגו בעשרות השנים הראשונות לקיומה של המדינה במפלגות לוויין שנוהלו בידי מפא"י והצטרפו לקואליציה שלה. עם תום שלטונה של מפא"י העסקה הזאת כבר לא הייתה משתלמת, והחלו לקום מפלגות ערביות עצמאיות. הפיכת הסכסוך הישראלי-פלסטיני למוקד המחלוקת בין ימין לשמאל הגדיר את המפלגות הערביות כולן - בין שהיו קומוניסטיות, לאומניות או דתיות - כקצהו של השמאל, לפחות עד השינוי שעברה מפלגת רע"ם בשנים האחרונות.

האם המאבק בין השמאל לימין הוא אכן נצחי, כדבריו של ביילין? הדיכוטומיה בין השניים נשמרה במשך השנים, אבל קשה למצוא עיקרון פוליטי שהוא נחלתו הנצחית של אחד הצדדים. נדמה כי שני הקטבים מתמקמים מחדש כל כמה עשרות שנים. ואם כך, האם יש תועלת בשימור הדיכוטומיה הנצחית הזאת?

שמאל וימין היום

אף שגושה מכיר בחוסר הערך ההסברי של המושגים שמאל וימין, הוא מעריך את עצם החלוקה ביניהם משום שהיא יוצרת קשת פוליטית שכוללת גם עמדות של שמאל וימין קיצוניים, אך מאפשרת לאנשי השמאל והימין המתונים יותר לאחוז בשלטון. גושה כתב את התיאור ההיסטורי הביקורתי של התהוות השמאל והימין בצרפת ב־1992, בימים האופטימיים של "קץ ההיסטוריה" והתמוטטות הגוש הקומוניסטי הטוטליטרי. אלא שעליית הפופוליזם והקיטוב הפוליטי בשנים האחרונות מצביעים על כיוון התפתחות אחר ומזמנים מבט ביקורתי יותר.

לצד הקיטוב הגובר והאמון המתמעט במערכות הפוליטיות בעולם, משמעותם של שמאל וימין מתעמעמת דווקא, ואפשר היה לצפות שהדבר יחליש את הקיטוב. אך השיח הפוליטי בעידן הפופוליסטי מתבטא דווקא בהחרפתו וברטוריקה של מאבק בני אור בבני חושך, בין העם הפשוט לאליטת השלטון האטומה, או לחלופין בין ההמון הנבער לאליטה המשכילה והנאורה. רטוריקה פופוליסטית יוצרת רטוריקה פופוליסטית שכנגד, ונראה שכיום הדיכוטומיה הולכת ומעמיקה למרות הכרסום במשמעויות האידיאולוגיות של קטביה, ואולי דווקא בגללו. כמו הדינמיקה שגושה זיהה בעשורים שקדמו למלחמות העולם, ערעור המשמעות האידיאולוגית המיוחסת לשמאל ולימין הולכת יד ביד עם החרפת הקיטוב ביניהם ועם ערעור היציבות החברתית והפוליטית.

בהיעדר מבט ביקורתי על עצם היווצרותם של המחנות הפוליטיים, עצם קיומם הופך לשקוף, לנתון טבעי כביכול, לחלק מתפיסת המציאות שלנו. תפיסתה של המציאות הפוליטית כמקוטבת, כמאבק מניכאי מתמיד בין טובים לרעים, מסייעת ליצירת האופי הדרמטי של הז'אנרים שמתתפסים בהבנייתה: החדשות והאקטואליה. המאבק והקונפליקט, ההכרחיים לכל ז'אנר דרמטי, גם מבנים את אופי

ההשתתפות הפוליטית של האזרחים כהזדהות עם אחד משני צדדים, כמו צופים במשחק כדורגל. ממש כשם שהטרנזיט מעוררת קתריזיס של פחד וחמלה, כדברי אריסטו, כך החדשות והאקטואליה מעוררות טינה וצדקנות.

תפיסת המציאות הרווחת אינה רואה במאבק הנצחי בין שמאל לימין מצב עניינים היסטורי, אלא צורה נצחית של הפוליטיקה. תפיסה זו מובילה לחשיבה פוליטית שאינה שואפת ליצירת הסכמות אלא להתנצחות, לניצחון ולהכרעה. צורת חשיבה כזאת נתמכת על ידי תפיסות מציאות הגליאניות (כמו למשל משנתו של הרב קוק), מרקסיסטיות ופופוליסטיות שרואות בקונפליקט סימן חיובי של התקדמות היסטורית ומוסרית. לפי תפיסות אלו הקונפליקט מבטא אמת שיש לחשוף אותה, אמת שמתחבאת מאחורי מסך השקר של ערכי הבורגנות, הממסד או התקשורת העוינת.

כמאתיים שנה חלפו מאז החלו מושגי השמאל והימין לשמש אותנו, וכמאה ועשרים שנים חלפו מאז הפכו לסמן פוליטי. כיום קשה מאוד להתמצא בדמוקרטיה בלעדי המפה שהם מספקים. דמוקרטיה אוטופית נטולת מפה תדרוש קשב אנושי וענייני שכעת קשה לנו להשיג. בינתיים ניאלץ להיתקל בביטויים כמו "ימין על מלא" או "השמאל במצב קשה" ולתהות בספקנות אם יש להם בכלל משמעות.

הערות שוליים

[1] ↑ בתוך דן סואן, שמאל, ימין - מחלומות חירות וצדק ללאומנות: סיפורה של החברה הישראלית, חיפה: פרדס, תשע"ה, עמ' 11.

[2] ↑ Marcel Gauchet, "Right and Left," in Pierre Nora (ed.), *Realms of Memory: Rethinking the French Past* (vol. 1), Arthur Goldhammer (trans.), New York: Columbia University Press, 1996, pp. 241-298

[3] ↑ שם, עמ' 259.

[4] ↑ שם. הז'ירונידיסטים היו קבוצה של חברי אספת המעמדות, רובם מקבל ז'ירוניד, שהונהגו בידי ז'אן-פייר בריסו ורצו להנהיג איזון בין השלטון המרכזי למוסדות. המונטניארדים היו מי שהדיחו אותם כדי לכוון הנהגה ריכוזית שתשליט את המהפכה באמצעות טרור.

[5] ↑ Alain Noël, Jean-Philippe Thérien, and Émile Boucher, "The Political Construction of the Left-Right Divide: A Comparative Perspective," *Journal of Political Ideologies* 26(3), 2021, pp. 317-334

[6] ↑ יגאל דרורי, "עמדותיו של 'דאר היום' מהיווסדו ועד סוף 1924", *הציונות* יב, 1987, עמ' 152.

[7] ↑ נעמי שילוח, *מרכז הולך ונעלם: החוגים האזרחיים בארץ-ישראל בשנות השלושים*, ירושלים: יד יצחק בן-צבי ומוסד הרצל לחקר הציונות, 2003, עמ' 9, הערה 1; דוד שערי, *"מ"סתם ציונות" ל"ציונות כללית"*, ירושלים: ראובן מס, 1990, עמ' 15.

[8] ↑ דרורי (לעיל הערה 6), עמ' 141-164; מרדכי נאור, **יום יום: סיפורם של עשרה יומונים ושל עשרים עיתונאים בולטים בארץ מאז הופעת היומון הראשון ב-1908**, ירושלים: מוסד ביאליק, 2022, עמ' 70-72, 81-83.

[9] ↑ משה ברנט, **עניינם של היהודים: מבוא להיסטוריה ישראלית אחרת**, ירושלים: כרמל, 2019, עמ' 32-49.

[10] ↑ אבי בראלי ואורי כהן, **מרד האקדמאים: עימות חברתי-פוליטי על פערי שכר בשנות החמישים**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2022.

[11] ↑ טל אלמליח, **אנשי האתמול: הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר ומפ"ם, 1956-1977**, באר שבע: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, 2018.

[12] ↑ Amir Goldstein and Elchanan Shilo, "Generational Crossover: 'The Movement for the Entire Land of Israel' from the Labour Movement to Gush Emunim," *Israel Affairs* 28(1), 2022, pp. 45-59

עמית עסיס הוא עורך סגולה, מגזין ישראלי להיסטוריה. ספרו לנוכח ערב סתיו מחריש: ס. יזהר והולדת הצבר מרוח הספרות ראה אור בהוצאת מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.
